

«ЗАМКОВА КОРОНА» РЕНЕСАНСНОГО ПАЛАЦУ В МЕДЖИБОЖІ

*Інна Акмен,
Анастасія Гладких,
Микита Косован,
Тетяна Куценко*

Сім'я Сенявських володіла Меджибізьким замком протягом двох століть, зміцнюючи, модернізуючи, облаштовуючи замок, його оточення та внутрішнє оздоблення. Процвітання міста сприяло дароване королем Сигізмундом III Вазою (1566–1632) в 1593 році Магдебурзьке право при Адамі Ієронімі Сенявському (1576–1619), державному діячі Речі Посполитої. Магдебурзьке право забезпечило розвиток у місті ремісничого виробництва, комерційного процвітання та становлення «шляхетської демократії» [1, с. 41–42], яка є найхарактернішою рисою культури польського Відродження. Особисте ставлення до свого майна й повсякдення полягає у корінні менталітету шляхтича, а його дії стають значущими у соціальному контексті. З цієї припини формується театралізація навколишнього оточення, жага яскравої дії. Центрами міста стають ринкові площі, навколо яких будує свої кам'яниці заможна шляхта. Старі замки перебудовуються на житлові із залишковими фортифікаційними функціями. Шляхетські палаци стають відомими громадськими центрами. Декілька поколінь родини Сенявських, зблизившись із проповідниками ідей Реформації, запрошували їх у гості до своїх маєтків. Так, польський письменник, поет-мораліст,

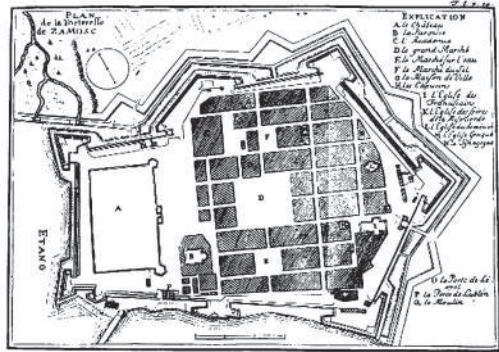
Рис. 1.
Надгробок Миколая
Сенявського (зверху)
та його сина Ієроніма
у сімейній каплиці в
Бережанах. Фото
Narodowe Archiwum
Cyfrowe, матеріал з
Wikimedia Commons

релігійний полеміст епохи Відродження Миколай Рей (1505–1569), був другом Миколая Сенявського (рис. 1), а на спомин його сина Ієроніма Сенявського присвятив йому твір «Зброя певна кожного рицаря християнського» у збірці «*Żywot człowieka poczciwego*», надрукованої в Кракові в 1567 р.

Шляхта добре розуміє значення гуманістичної освіти, яка зосередилась навколо Краківського університету. Польська шляхта, а потім й міське купецтво, набуває освіти в Німеччині та Італії, стаючи свідками тамтешніх перетворень, всотуючи нові світоглядні теорії, забираючи із собою додому нові книги й погляди. Так, найосвіченіша людина свого часу – Ян Замойський (1542–1605) мав близькі стосунки з Ієронімом Сенявським (1516–1579) та Прокопом Сенявським (пом. 1596) – синами Миколая Сенявського (1489–1569). Вивчившись в Парижі, у кальвіністській школі в Страсбурзі, в Падуанському університеті, Ян Замойський мав великий вплив на короля Сигізмунда III Вазу. У 1594 р. Замойський засновує власну Академію в Замості, яка на зразок Страсбурзької мала три факультети – вільних мистецтв (артистичних або філософських), правничих і медичних, власну типографію та бібліотеку, що та той час було дуже про-

Рис. 2. План Замості,
складений у 1578 р.
Арх. Бернардо Морандо
(1540–1600)

гресивно. Для будівництва своїх резиденцій він у 1578 р. запросив італійського архітектора Бернардо Морандо (1540–1600), який реалізував задуми Замойського з повним розплануванням міста Замостя та його фортифікацій на нових ренесансних засадах: це стало першим в історії Польщі випадком комплексного проектування і будівництва цілого міста (рис. 2).

Згідно сімейної традиції Сенявських, захоплений гуманістичними ідеями реформації та перетвореннями на землях Корони Польської, Ієронім Сенявський відправляє свого сина Адама Ієроніма Сенявського (1576–1619) на навчання до Віттенберга та Лейпцига.

Першою згадкою щодо розбудови селищ навколо Междибужа [2, с. 128] є свідчення про дії державного діяча Корони Польської, Миколая Сенявського, який за свої військові досягнення отримав у 1561 р. велику королівську булаву й до самої смерті ретельно обороняв східні кордони. У цей час ним почалася розбудова замкового палацу в ренесансному стилі. Власник капітально реконструює замок й будує палац, влаштовує в ньому свою резиденцію на тодішніх околицях. В 1566 р. він захищає замок від татар, потім перебудовує його заново та активно займається заселенням просторів, спорожнілих внаслідок ворожої навали. Землі з часом переходять у власність його синів: Ієроніма, Миколая та Рафаїла.

За час розбудови шляхетських земель, як свідчать історики, відбувається імпорт «будівельної моди з Словаччини до

Рис. 3. Jan Pawel Lelewel (1796–1847). Замость. Вид на Ринок зі східної сторони, 1823-1826 рр. Арх. Бернардо Морандо (1540–1600)

Поділля» [3]. Однак можна вважати, що будівельна мода на оздоблення фасадів в стилі «польського ренесансу» є особливістю політичного впливу Корони Польської, поширеної на приєднані в 1413 р. міста Спішу у зв'язку із заставою за великий грошовий кредит. Тільки у 1772 р. ці землі було повернено Угорщині внаслідок поділу території Польщі. Під цю угоду потрапили землі коло Спішу – Нова Вес Кошицького краю (словацьк. – *Okres Spišská Nová Ves*). Тобто, на час будівництва палацу Турзо-Фейгеля [4, с. 586], який є дуже подібним до палацу Сенявських у Меджибожі, землі нібито Словаччини знаходились під Коронаю Польською.

Корона королівства Польського (польск. – *Korona Królestwa Polskiego*) – термін, що позначає соціальний устрій польської держави з кінця середньовіччя і одночасно надає значущості державним та демократичним перетворенням, що мали місце на землях Польщі, на відміну від країн, що воювали в Європі. При дворі державні органи і посади, які називались до цього королівськими, стали називатися коронними. Забудова міст часів Корони Польської була досить одноманітна. Мав місце так званий «польський ренесанс», який став продовженням італійського стилю. Центром міста мала бути ратуша й прямокутна площа з периметральною шляхетною забудовою (рис. 3).

Багато оздоблений підпірний мур на даху, що називався аттик (з польск. – *гребінка*), став символом польського манієризму та національним обличчям архітектури. Аттики закривали високі

вальмові дахи, які були необхідні в умовах місцевого клімату, але зовсім не мали схожості із італійською конструкцією даху. Цей химерний мур різного профілю став прообразом подібних споруд Коронних земель та мав поміж людьми назву «корона».

Вперше при перебудові Ратуші в Познані в 1550 р. архітектор Джованні Батиста Квадро (пом. 1590 р.) прибудував до готичної споруди аттик з кутувими башточками (рис. 4). Однак як оздоблення у вигляді «корони» у польському ренесансі, аттик вперше з'явився на даху суконних торговельних рядів на ринковій площі у Кракові – Сукенніце (польск. – *Sukiennice*) за авторством скульптора Джовано Марії Падовано (1493–1574) в 1556–1560 рр. (рис. 5) й у цей же час ним виконується оздоблення даху Ратуші Яна Тарновського (1488–1561) у Тарнові в 1558 р. Обидві споруди мають подібний аттик у вигляді сувоїв волют, які разом складають корону (рис. 6). Ратуші в Сандомірі й Хелмно також отримали багаті аттики (рис. 7). Атик Ратуші у Хелмно надбудований у 1567–1572 рр. у високому вигляді, приховуючи горище.

Рис. 4. Juliusz Freter.
Стара Ринкова площа та Ратуша зі сходу, 1845–1855 рр.
Арх. Джованні Батиста Квадро, 1550 р.

Рис. 5. Торговельні ряди на Ринковій площі у Кракові (Сукенніце), 1556–1560 рр.
Арх. Джовано Марія Падовано (1493–1574)

Аттики – досить складна річ, тому що іноді ритм вікон споруди не збігається з ритмом муру, що прикриває горище. Мотив аттика у вигляді «коро́ни» присутній в протестантських областях Корони Польської на старих фортечних вежах і міських воротах. Особливо виразно він проявлявся на синагогах, де створював декоративний елемент фасаду, не виконуючи практичної функції. Взагалі аттики житлових будинків у місті захищали дахи сусідніх будівель від руху вогняної хвилі під час пожежі. За класифікацією аттики мають декілька функцій: корисну у середньовіччі, декоративну у ренесансі та бароко, конструктивну у добу Просвітництва, функціональну в архітектурі другої половини XVI ст., коли дах експлуатується як приміщення у замках, палацах, церквах, ратушах, багатоквартирних будинках.

Замки другої половини XVI ст. стають скоріше палацами й будуються серед таких самих палаців міських власників. Прикладом є палац в Бетлановце, збудований у 1564–1568 рр., який має за основу дім городянина, схожий на зразки забудови ринкових площ згаданих ренесансних

*Рис. 6. Ратуша у Тарнові.
Арх. Джовано Марія Падовано,
1588 р.*

*Рис. 7. Ратуша у Сандомірі.
Арх. Джовано Марія Падовано*

польських містечок – Замостя, Тарнови тощо. Фасад палацу прикрашений «коронаю» з кутовими башточками, які за оздобленням не відрізняються від єдиного ряду декору у вигляді «напівкруглих» аттиків. У порівнянні з оздобленням палацу із замку Меджибіж, аттик на фасаді у Бетлановці укрупнює масштаб споруди, а кутові елементи дуже переконливо вписані у візуальний ряд «корони».

Фасад меджибізького палацу має порушений ритм віконних прорізів, що співвідноситься з плануванням мурів у середині будівлі, а верхня «корона» у вигляді напівкруглого аттику не збігається з ритмом прорізів. Декоративні вази, розташовані на кутах споруди, виконані у вільному трактуванні, але відповідно подібним чотирикутним підгрунтям. Можна припустити, що вони продовжують тему кутових готичних елементів, які ще володіли світоглядом майстрів ренесансу. Готичні кутові пінаклі середньовіччя закріплювали кути споруди, підносилися над контуром даху й надавали йому височини й вертикальності. У верхній частині пінаклів було завершення – фіал (посудина). Подібні пінаклі зустрічались на будівлях раннього періоду ренесансу. Ці елементи не несли конструктивної функції та додатково не навантажували кути будівлі, щоб запобігти зсуву. Скоріш за все, вони грали символічну й декоративну роль, заявляючи про шляхетну значущість власника. У період ренесансу кутові елементи стали називатися «стражки», або «див'яки».

Кутові вази «замкової корони» – аттика меджибізького палацу – були обміряні студентами архітекторами в 2017 році [5]. За результатами обмірів виконані креслення на стадії реконструкції двох наявних ваз і двох зруйнованих (рис. 8).

Встановлено, що всі чотири вази мають складне профілювання, свою форму і кожна є самостійним елементом. Дві вази, що залишилися, виконані з цегли, розміром 60 × 150 × 265 мм на цементному розчині й зверху оштукатурені – про це свідчать збережені фрагменти штукатурних тяг. Швидше за все, під час зведення профілі виконувалися із штукатурки за цегляними обломами. Характер кладки аттика і ваз ідентичні. Вигляд кладки і цементного розчину показує, що аттик і вази багато разів перекладалися з метою їх збереження.

Декоративні вази мають в основі квадрат розміром 650 × 650

*Рис. 9. Фрагмент фасаду з вазою 2 (нині втраченою).
Фото 1950 р.*

мм (вази 2 і 3), 600×600 мм (ваза 1) й 700×700 мм (ваза 4). Загальна висота ваз варіюється від 2 650 мм (ваза 2 і 3) до 2 860 мм (ваза 1 і 4). Відмінності в розмірах ваз, розташованих на північно-східному фасаді (вази 1 і 4) і ваз на південно-західному фасаді (вази 2 і 3), може свідчити або про різний час спорудження, або про більш пізнє відновлення ваз із зміною їхнього декору. Вази 2 і 3 на південно-західному фасаді будівлі мають спільну висоту, сільний розмір стовбуру вази – 200 мм, тільки стовбур вази 1 у перерізі має коло, а ваза 3 – квадрат. Розширення стовбуру починається на одній висоті – 1 470 мм (ваза 2) й 1 520 мм (ваза 3), також ідентична й спільна висота голови вази, що дорівнює 780 мм. Вази північно-східного фасаду, номер 1 і 4, теж подібні за своїми розмірами – їхня висота 2 810 мм (ваза 1) й 2 860 мм (ваза 4). У перетині стовбуру лежить коло діаметром 250 мм, розширення стовбуру починається на висоті 1 420 мм від основи, і висота голови вази становить 1 440 мм (ваза 4) і 1 490 мм (ваза 1). Невеликі розбіжності у розмірах – це похибки обмірів чи результат ремонту та минулого оновлення (*рис. 10*).

Кожна ваза має свої декоративні особливості й профілі. Так на вазі 1 обрис обломів на стовбурі близький до класичного – викружка із поличкою висотою 160 мм, розташована на висоті 530 мм від основи. Ваза 2 має декор на висоті 1 100 мм від основи у вигляді прямого і зворотного четвертного валу із профільної цегли. Ваза 3 – виступаючі ступінчасті полички на висоті 800 мм

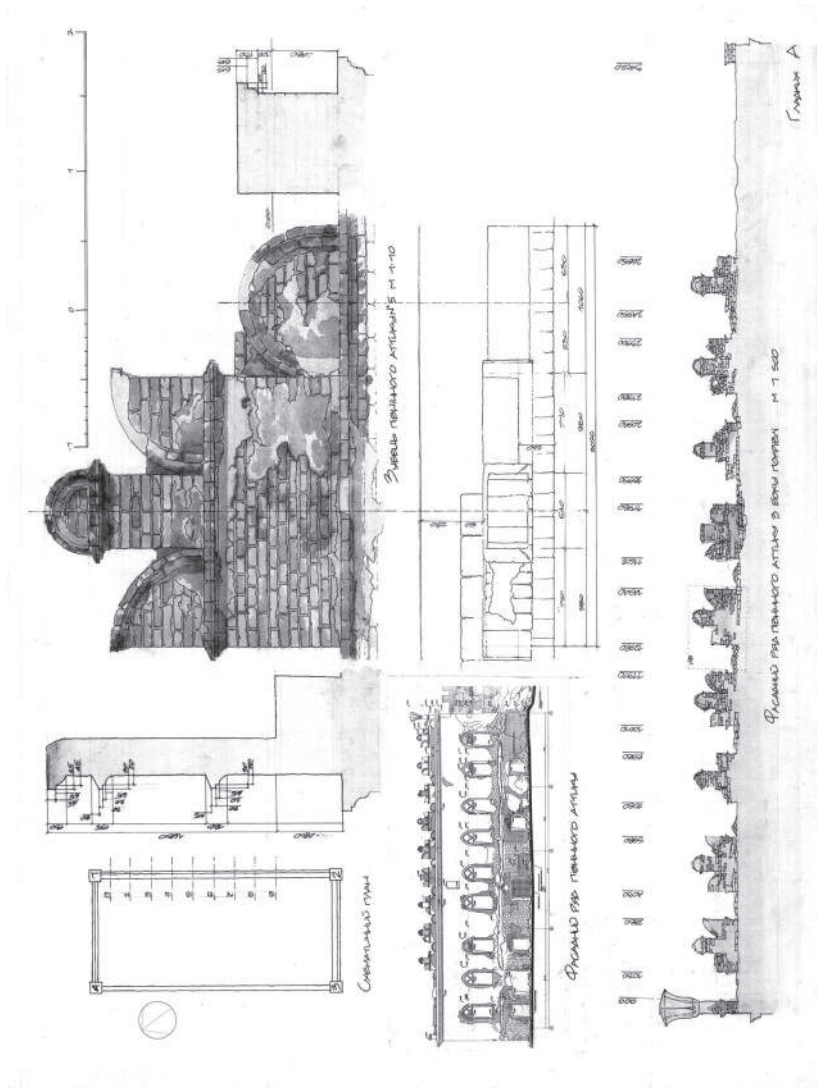

Рис. 10. Деталі аттика палацу Сенявських - Чарторийських у Меджибожі. Натурні обміри, арх. А. А. Гладких, 2017 р.

Рис. 11. Студенти Харківського національного університету будівництва і архітектури виконують обміри аттика палацу Сенявських - Чарторийських в Меджибожі. Фото 2017 р.

від основи. Ваза 4 має декор на висоті 480 мм від основи у вигляді скошених полицок з тесаної цегли. Завершення декоративних ваз також різне, а саме: ваза 3 – кругла у перетині у вигляді перевернутого усіченого конуса, ваза 2 має завершення, в перерізі якого лежить чотирилисник, ваза 4 має в перерізі голови 6 ребер, і ваза 1 – 8 ребер. Дивлячись на загальний профіль всіх ваз, можна говорити про те, що за зовнішнім виглядом вони схожі на кубки, чаші, пінаклі за часів романтизму. Вони є окрасою палацу й встановлені, ймовірно, під час пізнього періоду будівництва.

Таким чином, можливо стверджувати, що характерною рисою архітектури XVI ст. на теренах Корони королівства Польського є місцевий стереотип в дусі «польського ренесансу», своєрідності якому надає аттик у вигляді «корони» й кутові вази. Манієризм у використанні декоративних елементів та їх збагачення набуває своєрідного сенсу: демонструючи особливий стиль своїх палаців, польська шляхта мала змогу пишатися особистими заслугами в розбудові держави й доказами вірності Короні. Напівкруглий аттик та чудові вази меджибізького палацу, які у свій час здалеку приваблювали погляди мандрівників, приховують ще дуже багато нерозвіданих таємниць.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Камінський А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505 – 1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Анджей Суліма Камінський. – Київ: Наш час, 2011. – 266 с.
2. Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях : статті і матеріали / Микола Крикун. – Львів., 2011. – 733 с.
3. Западенко І. В. Палац Сенявських-Чарторийських у Меджибожі і замок Петера Фейгеля у Бетлановце (Словаччина): спільна типологія та історичні паралелі / Ігор Западенко // Науковий вісник «Межибіж». – 2016. – №1. – С. 27–34.
4. Всеобщая история архитектуры : Архитектура Западной Европы XIV – XVI веков : Эпоха Возрождения / Отв. ред. В. Ф. Маркузон; авт. кол. А. Г. Габричевский, А. И. Каплун, П. Н. Максимов, Г. А. Саркисян и др. – Москва : Стройиздат, 1967. – Т. 5. – 660 с.
5. Архітектурно-археологічні креслення аттику палацу Сенявських-Чарторийських замку-фортеці Меджибіж / Автори М. Косован, А. Гладких; під редакцією І. Акмен, Т. Куценко; науковий консультант І. Западенко. – Харків : ХНУБА, 2017. – 5 арк.